

БУ НОМРЭДЭ

Куплэрин бир күнүндэ ● Беккәжә ❁

ГАЛХДЫМ ДАҒЛАРА

АНА ТОРПАГ

АЗӘРБАЙҠАН ДЕЛӘНДӘ

Ше'рләр

КОНТРОЛЬНЫЙ
КЗЕМПЛЯР

Җаңа симфонијасы ●

НӘСИМИ ВӘ ИНСАН ❁

Азәрбајчан
Јазычылары
Иттифагы
вә
Азәрбајчан
ЛККИ МК-нын
әдәби-бәдии
вә
ичтимаи-сијаси
әјлыг
журналы

6

ТҮЛКҮ чох билмишлијиндэн тэлэжэ дүшэр, дејиблэр, амма бу Түлкү чох билмэјинэ лап чох билирди, тэлэжэ дэ дүшүрдү ки, дүшүмүрдү. Бич иди, фэнджир иди, кэмфүрсэт иди.

Анасынын эмчэјини кэсэн Түлкү иди.

Мешэ сэфалы мешэ иди—дағын дөшүндэ; палыды вар иди, вэлэси вар иди, армуду, гозу, фындығы вар иди. Чүјүрү вар иди, элији вар иди, һачылејлэклэр бурада јува саларды, бала чыхарарды. Талалары вар иди, күлү, чичэји вар иди... Амма Түлкүсү дэ вар иди бу мешэнин.

Һачылејлэклэр ичэрсиндэ бир көзөл Һачылејлэк гоча палыдын будагларында өзүнэ јува салмышды, үч гөшөнк баласы јумуртадан тэзэчэ чыхмышды. Сәһәрлэр Һачылејлэк учуб кедирди, балаларына јем тапырды, јувасына гајыдырды, узун димдиклэрини шаггылдада-шаггылдада балаларыны једирдирди, даһа билмирди ки, залым Түлкүнүн бу гөшөнк балаларда көзү вар.

Күнлэрин бир күнүндэ һачылејлэк балалары үчүн јем кэтирмэјэ кетмишди.

Түлкү јекэ бир мишар тапыб күчлэ сүрүјэ-сүрүјэ палыдын јанына кэлди, агзы сулана-сулана алтдан јухары јувада чивлдөшөн лејлэк балаларына бахды, сонра мишары бир кәнара гојуб эдәб-әрканла палыдын дибиндэ әлөшди, агачын көвдәсинә сөјкәниб ана Һачылејлэји көзлөмөјэ башлады.

Аз кечди, чох кечди, ана Һачылејлэк јем тапыб кери учду, јувасына гонуб јенэ дэ узун димдиклэрини шаггылдада-шаггылдада истәди ки, балаларыны је-

Күнлэрин бир күнүндэ

диздирсин, амма бир дэ бахыб көрдү ки, агачын дибиндэ бир Түлкү мишары галдырыб палыдын көвдәсини кәсмәк истәјир. Һачылејлэјин үрәји гырылыб дүшдү ајагларынын алтына, башыны ашағы узадыб сорушду:

— Ај Түлкү ләлә, нэ едирсән белә?

Һәјәсыз Түлкү деди:

— Агачы кәсирәм.

Јазыг Һачылејлэк учум-учум учунмага башлады:

— Нијэ, ај Түлкү ләлә?

Гәддар Түлкү деди:

— Сәнэ нэ вар нијэ? Мешэ мәнэ ба-бамдан галыб. Бу агачы кәсирәм, апарыб базарда сатым, өзүмэ тојуг алым.

Јазыг Һачылејлэк нэ биләјди ки, бу гоча палыды кәсмәјэ Түлкүнүн күчү чатмаз, көзлэриндән јаш ахыдыб јалварма-га башлады:

— Бизә рәһмин кәлсин, ај Түлкү ләлә. Бәс сән агачы кәссән биз нејләрлик? Ју-вам дағылар, ај Түлкү ләлә...

Түлкү көзлэрини гыјыб јенэ дэ ашағы-дан јухары Һачылејлэјэ бахды-ә деди:

— Онда баланын бирини мәнэ вер, ага-чы кәсмәјим. Јохса кәсәчәјем.

— Бај сәнин чанын јансын, ај Түлкү!— Бу сөзлэри Сәмајэ деди, лап доғрудан-доғруја, үрәји јана-јана деди.

Мәсələ бұрасында иди ки, залым Түлкү илә бичарә Нәчыләрәк һаггындакы бу пјесә Бакы ушаг театры тамашаја гоҗаҗаглы вә Сәмајо дә һәмни тамашада Түлкү ролуну ойнаҗаҗагды. Инди дә кечәни бир аломн диванын үстүндә аҗаҗларын алтына ыҗыб соугдан бұзүш-бұзүш өз ролуну әзбәрләјрди.

Бу ил ғыш тамн кәлмишиди, һәлә сөздүләр җарпагаларыны тамам төкмәјо мәчәл тапмамыш һәр јаны гар басмышды, көр инди бир аздан на гиямәт гопачаҗды. Отаглар да ки, соуг—ғыздырчылар пис јанырды. Сәмајо оҗаҗчы Мәмәдәлинин гарасына дејиниб јенә пјесә охумаға башлајләр.

Нәчыләрәк на гәдәр јаш ахытды, нә гәдәр јалварыб аман истәди, гәддәр Түлкү бәд әмәлидән дөһмәди ки, дөһмәди.

Дәрдән үрәји үзүлән нәчыләрәк ахырынчы дәфә Түлкүнү дина-инана кәтир-мәк истәди:

— Сан мәһимчүн чән вер, мән сәһничүн өлүм олды бу, ај Түлкү ләлә.

Түлкү мишары гоча палыдын јоғун көздәсинә илишдириб:

— Өзүн бил!—деди.

Чәрәсиз дәрдә лоғман да ачиздир—нәчыләрәјин әлачы галмады, көзүнү јумулар лап үрәји кәдә-кәдә димдији илә бәләларындан бирини көтүрдү вә Түлкүгә атды, һеч өзү дә билмәди нејләди. Түлкү гушчуғазы динишә алыб шәлә гуруғуну булаја-булаја чыхыб кетди вә һәлә дә бир мүдәттә јазыг гушчуғазын чивилтили аһ-наһәсиз кәһләмәди.

— Чән-чән!—Буну да Сәмајо деди вә истәр-истәмәк диванда дикәлиб—о бирнә отагда мышыл-мышыл јатан Фатмаја тәрәф бојланды; елә бил архајын олмағ истәјирди ки, Фатманын һеч бир Түлкү горхусу јохдур вә буна архајын оландан сонра јенә дә пјесә охумағ истәди, амма даһа һәвәсиз гачмышды, өзү дә ләп јорулмушду, һәм дә јазыг гушчуғазын чивилти си гулағыннан кетмирди.

Сәмајо дивандан галгыб бармағларынын учунда ғыздырчыја јахынлашды, әлини һәлә әмәлли-башлы ғызамыш дөһмирин үстүнә гојуб јенә дә оҗаҗчы Мәмәдәлинин гарасына үрәјиндә бир-ики јағлы сөз деди, сонра пәнчәрәнин јанына кәлиб бәјирә бахды.

Бәјирдә бир гар јағырды ки, кәл көрәсән; гардан вә азда-будда пәнчәрә ишығларындан башға һеч нә көрүмүрдү. Сәмајо бу гушбашы гара бахды, бахды вә чох кечмишләрдә галмыш бир дәли һәвәсин кизилтисә јенә дә үрәјиндән кечиб кетди; кечиб кетди, амма бир һәсрәт һәзинлији галды јенә.

Бир дәли һәвәсин вар иди Сәмајонин, чох-чох бундан әввәл, о вахтлар ки, Сәмајо төк иди, јәни о вахтлар ки, һәлә Фатма јох иди дүңјадә вә Сәмајо өзү дә Фатма кими гәшәнк-кәзәл бир ғыз иди. Бир дәли һәвәсин вар иди Сәмајонин—бу чүр гарлы кечәдә үст-башларына гар јага-јага дүңјадә он јахын адамы илә, ән әзиз адамы илә, јәни севкилисә илә Бакынын күчәләрини, бағларыны, дөһиз кәһнарын кәзмәк; елә кәзмәк ки, дүңјадә олардан—Сәмајодән вә һәмни наһәләм севкилидән, бир дә ки, гушбашы гардан башға һеч ким вә һеч нә олмасни; Бакы јатсын, тәкчә беш-алты пәнчәрә ојағ галсын вә олар да гарын јорғаны архасындан бу пәнчәрә ишығларыны күчәл тапыб бир-бирләринә кәстәрсинләр, һәмни пәнчәрә ишығларынын илығлығы үрәкәриндән ахыб кечсин; онда адамын үрәји лап балача—бир дынғылы кәмијә дөнәр...

Әввәлчә троллејбусун сәһи кәлди, сонра ишығы көрүндү вә кечәнин јарысына галмыш бу ахырынчы троллејбус пәнчәрәнин алтыннан кечиб кәдәнә Сәмајо елә кәлди ки, елә бил вағәзалдырды вә кими исә, чох әзиз бир адамын узағ сәфәрә өтүрүр—үрәји сыхылды.

Бу һәмни дәли һәвәсин һәсрәт сыхынтысы иди.

Бир вахт вар иди—о вахт ки, һәлә Фатма дүңјадә јох иди вә Сәмајо өзү дә Фатмадан бир-ики јаш бөјүк оларды, елә-беләчә кәзәл-көчәк бир ғыз иди—бах, беләчә дәјанарды, кәһнә евләринин пәнчәрәси гаршысында, бәјирдә јаған гара бахарды вә о заман да үрәјиндә һәмни дәли һәвәсин һәсрәти вар иди, амма о һәсрәт бол-бол ишығ ичиндә иди, севинчли һәсрәт иди, әслиндә һәсрәт јох, үрәк тыпмылтасы илә кәһзиләннән кәләчәк иди; онда сыхынты јох иди, көзләмә вар иди, һәзинсә әрфәси варды.

О заман кәләчәкдә ону һәмни гар кәзиттисә кәзәлјирди, сәһнәдә ону Дездемона, Луиза, Күлтәкин кәзәлјирди, лап о вахтдан Офелјанын мәһнәсини әзбәрләмишди вә бу мәһнә дә сәһнәдә ону кәзәлјирди. Әлбәттә, о заман һеч ағлына кәтирмәзди ки, бир вахт кәләчәк вә беләчә кечә вахты гәддәр Түлкүнүн сөвләрини әзбәрләјчәк, мин чүрә фондиркидә едиб Нәчыләрәјин кәзәлрини јашлы гоҗаҗағ, чүнки о заман һәлә ағлы кәһмирдә ки, һәмни Дездемона ола билмәз, Түлкүнү дә ойнамағ лазымдыр вә Түлкүнү ойнамағ да јухусуз кәчәләр истәјир, истәдәд истәјир. О заман һәлә орасыны да билмирди ки, Станиславски дејиб: ролун бөјүјү, кичији јохдур, артистин бөјүјү, кичији вар.

Бу башға мәсәлә ки, дүңјадә нә Түлкү олајды, нә дә онун мишары, тәкчә елә нәчыләрәкәләр олајды, чәранлар, чүјүрләр олајды, күлләр, чичәкләр олајды. Сәмајо буну фикирләшди вә пәнчәрәдән гушбашы гара баха-баха кәлмәсәди, чүнки мөшә чағгалсыз олмаз дүңбләр, һәм дә лап ушағ фикирләријид бу.

Белә чағгаллардан бириси дә, һеч шубһәсиз—Фатманын гулағыннан ирағ—онун кечмиш башабәлә севкилисә иди, јәни ки, Фатманын үздәнирағ атасы. Әввәлчә бир-ики ај севкилисә олды, сонра үч-дөрд ај јарымсәвкилисә олды, сонра

да лап чағгала дөндү, чүнки Нух-Нәбилән чағгал миш вә елә ки, онун чағгаллығы там-камал мәлүм олмушду. Сәмајо Фатманы да кәтүрүб чыхыб кетмишиди.

Онда Фатманын ики јашы вар иди, инди Фатманын он беш јашы тамам олуб вә лап бабағлар Сәмајонин һеч ағлына кәлмәзди ки, Дездемонадан, Луизадан, Күлтәкиндән әввәл ону кәләчәкдә кәзәл-көчәк бир Фатма кәзәлјир, елә бир Фатма ки, ону дүңјанын он хошбәјү адамы едәчәк вә бу хошбәхтлик јанында гарлы кәзитни һәсрәти дә, Дездемона, Луиза, Күлтәкин һәсрәти дә бир һеч олаҗыр.

Сәмајо јенә дә кәлиб әлини гушдырчы-чәји узатды вә бу дәфә оҗаҗчы Мәмәдәлинин гарасына дејинишәди, чүнки борулар јаваш-јаваш ғызырды вә борулар ғыздыҗа да отағ јаваш-јаваш иштиләширди; белә ғыш кечәләри отағ ғызәндән сонра даһа адам гәрбсәмирди, пис-пис фикирләр кирмирдә башына.

Сәмајо о бирнә отаға кечиб Фатманын үстүндәки јорғаны устубча раһатланды вә сојунуб өз јеринә кирди, тәләм-таләсик јорғана бүрүндү вә елә билди ки, Нәчыләрәк кәлиб өз јуварсына, баласы да јанында. Сонра Түлкү јадна дүшдү, сонра Чағгал јадна дүшдү, сонра да Фатманын атасы јадна дүшдү вә Фатманын он јашы тамам оландан сонра атасы илә илк дәфә кәзмәјо чыхмаға ичәзә вердији күнү хатырлады. Әһлиндә бу кәзитини Сәмајо өзү тәшкил еләди, һәр нә иди, һәр ким иди, ушағын атасы иди. һәмни күн Фатма өмүрдән илк дәфә о вахта гәдәр тәсәдүфдән-тәсәдүфә көрәдүјү атасы илә кәзмәјә чыхды вә елә ғәјмәдәндән сонра Сәмајо ә биринчи суалы бу олды:

— Мама, атам доғрудан инжинериди?

«Амма јаман да инжинериди! Аваранын биридир ки, күндүз чырағла да ахтарсан беләсини тапмазсан!—буну Сәмајо үрәјиндә деди, дилинә исә, ајдын мәсәләдир ки, башға сөз кәтирди:

— Элбэтте. Нодир ки?
Фатма чох чинди сүрөттө деди:
— Дедилер дуракдыр:
Сөмөжүн көзлөри калласына чыхды:
— Нә?!
Фатма чинд-чөндлө анасыны баша

садыл:

— Дуракдыр дедилер... Мөнимла сөһ-
бат едирди, амма башга халаја бахырды.
Сонра күүја ки, башыны гашыды, амма
халанын далыча бахды, сонра билмирэм
он олдү, сонра да хала кери дөнүб деди
ки, дурак!

— Күл олсун бөлө кишинин башына!
Ушагын жанында да өзүнү сахлаја билмө-
жиб. Биэбыр еләди бизи, көпөк оглу!»—
буну да, төбин ки, Сөмөјө урәиндә деди,
амма лан әмәли-башлы утанды Фатма-
дан өз елә буна көрдә өз гызына бозарды:

— Бир дө бөлө шейләр данышма! Адам
атасына елә сөз демөз!

О вахтдан хөли кечмишди, чох гар жа-
мышды, чох күн чыхмышды. Фатма инди
атасы илә илдә-әјдә бир дөфө көрүшүр-
дү, өзү дө һөвәссиз. Бу бир тәрәфдән јах-
шы иди, бир тәрәфдән дө, мө'лум мөсәлә-
дир ки, пис. Јахшы иди она көрд ки, о
чүр ниңи чүрүк адамла нө гәдәр аз көр-
үшүр бир елә чох газанарсан. Пис иди
она көрд ки, нијә ахм, бөлө олмалы иди,
нијә бу чүр көзлө-көјчөк Фатманын ата-
сы чаггал олмалы иди? Нијә гарлы кә-
зини һәсрәти бах, бөлөчө, бу гыш кечәси
Сөмөјөни урәјини кизилдәтмәли иди?
Нијә?

Әшши, иш ки дүшдү «нијә?»ләрдә, онда
һеч нө. Онда көрөк Офелјанын маһнысы-
нын да охунмадыгыны фикирләшәсэн.
Онда карәк јенә дө урәјини верәсэн Күл-
тәкјини изтирабларына. Онда карәк Дез-
демонанын тәләји илә бәрәбәр өз тәле-
јини дө дүшүнәсэн. Вә онда карәк јенә
дө сөһрә кими јатмајасан, елә фикирлә-
шәсэн, фикирләшәсэн, фикирләшәсэн. Со-
һрә кими фикирләшәсэн.

Сөһрә исә театрда мөшг вар, «Түлкү вә
Һачиләјлөк балалары»нын мөшги.

Сөмөјө отагын гаранлыгында јанында-
ча мышыл-мышыл јатан Фатмаја бахды,
сонра елә бил бәјүрдәки гарын сојуглу-
гуну јатагында һисс еләди вә јериндә бу-
зүшүб бәрк-бәрк јорғана бурундү, лап
сидги-үрәкдән әсибөјө фикирләшди ки,
амма Фатма да јаман бичөккөнәдир, елә
биринчи күн һисс еләмишди чаггалдын
чаггаллыгыны. Буну фикирләшдә вә күл-
үмсөди.

Өзү өз дөрдинә күлүмсөмөји өјрәнишди
Сөмөјә.

2. Күмүшү күн севинчи

Гардан сонра Сөмөјөни күмүшү күн-
ләри оларды вә һәмин күн дө Сөмөјөни
күмүшү күнләриндән иди. һәмин күн ки,
Сөмөјә театрдан чыхыб елә кәлирди вә
урәјиндәки күмүшү күн севинчи илә Фат-
масы бәрәдә дүшүнүрдү.

Фатманын тәзә рәффигасы вар иди, ады
Күнај иди, өзү дө јаман чичи-бәчи ол-
мушдулар, һәр күн бир јердәјиләр.

Көчөн јәј Сөмөјәјө тәзә ев вермишди-
ләр вә онлар инди јашадылары вә тәзә
бинаја көчөндән сонра Фатма мөктөби-
ни дө дөјишмишди, лап бу јахындакы
мөктөбин сәккизинчи синифдә охуурдү.
Күнај да һәмин синифдә охуурдү вә
Күнајла Фатманын бөлөчө чичи-бачы ол-
малары Сөмөјөни дө лан урәјиндән иди.
Әввәла она көрд ки, Күнај чох тәрбијә-
ли, ағыллы гыз иди. Икинчиси она көрд
ки, Күнајын анасы емләр доктору иди,
атасы да ағажана адам охшајырды, јө'ни
ки, аталы-аналы гыз иди. Күнај, јахшы
аиләдән иди. Учүнчүсү вә он башлычасы
исә она көрд ки, күнләрин бир ади күнү
Сөмөјәјө ајдын олмушду ки, Фатма даһа
ушаг дөјил вә инди онун елә вахты иди
ки, отуруб-дурдугу адамлардән чох шей

асылыдыр. Иш елә кәтириб ки, Фатма-
нын атасы ола-ола (мурдәшир онун үзү-
нү јусун!) атасыз бөјүјүб, амма индән
бөлө елә олмалыды ки, Фатманын урә-
јиндәки јарә көзәриб алышмасын, јө'ни
көрсүн ки, јахшы аиләләрдә, һәр бир
ишн там-дүз аиләләрдә онларын бу бала-
ча аиләсинин һеч бир фәрғи јохдур. Урә-
јини хиффәт јемәсин, көрсүн ки, онун
Сөмөјә мамасы елә атаја да, ајаја да
бәрәбәрди вә Фатманын да һеч бир әјр-
әскијни јохдур.

Сөмөјә әлиндән кәләни әсиркәмирди—
бајрамларда зәнк чалыб Күнајын ана-
сыны тәбрик едирди, һәр дөфө Күнајла
евләриңә салам кәндәрирди. Күнај он-
лара кәләндә Фатмаја да, она да ејини
көзлә бахырды. Әлбәттә, Күнајын анасы
илә даһа артыг јахынлыг еләмәк оларды,
амма бунун үчүн нө вахт вар иди, нә дө
шәрәит имкан верирди.

Сөмөјә «Түлкү вә һачиләјлөк балала-
ры»нын мөшгиндән чыхыб елә кәлирди
вә бүтүн буңлар бәрәдә фикирләширди;
зәғәфини алтындыкы гары хырчылдада;
хырчылдада адымладагыча она елә кә-
лирди ки, Фатма кими он беш јашлы кө-
зәл-көјчөк бир гыз да онунла јанашы ады-
млашар вә бу гыз елә онун өзүдүр, он
беш јашлы Сөмөјәдир.

Бир вахт олачадыкы Фатманын да јә-
ниндә бөлөчө он беш јашлы Фатма ады-
млајачагыды вә о заман Фатма һеч бил-
мәјчөкди ки, һәлә чох-чох әввәлләр ана-
сы ону бөлөчө көрүб: гарлы гыш күнүн-
дә он беш јашы илә бирликдә адымла-
ја-адымлаја.

Бир күмүшү күн иди һәмин күн.

Тәзәчә кар әсмишди, күн чыхмышды
вә күнүн шуалары күчәләрдекди, дәмләр-
дакы, ејванлардакы, ағачлардакы гары
елә парылдадырды ки, елә бил Бакыја
гар јагмышды, сонра да гарын үстүндән
күмүш јагмышды. Бакынын бөлө күмүш
күнләри һеч вахт Сөмөјөни јадындан

чыхмазды, о, бүтүн өмрү боју көрдүјү бөлө
күмүшү күнләри бирчә-бирчә хатыр-
лајырды вә һәмин күнләрин һарасынни
өз әтри, өз овтагы, өз тәкчәлији вар иди.

Нә гәдәр күләкли-јагмышлы күнләр ол-
мушду, нә гәдәр адамын һәфәсини кәс:
1 исти күнләр, нә гәдәр ады күнләр олмуш-
ду, амма онларын һеч бири Сөмөјөни
јадында галмамышды: пис һадисәләр,
пис әһвалитлар, јахду да ки, јахшы һа-
дисәләр, јахшы әһвалитлар јадәла гал-
мышды, күнләр исә јадәла галмамышды.
Бах, бу чүр күмүшү күнләри исә бир-
бир сәјарды Сөмөјә вә бу күн дө һеч вахт
онун јадындан чыхмајачагыды. Јадындан
чыхмајачагыды ки, бир вахт—бах, бу кү-
мүшү күн, мөшгдән чыхыб елә кәлә-кәлә
фикирләширди: дүздүр, Дездемона даһа
алчатмаз олдү, вахты кечәр олдү, амма
Һертруда һәлә ирәлиәдир, Леда Магбет
һәлә ирәлиәдир, Күраж ана һәлә ирәли-
әдир.

Сөмөјә гары ајагларынын алтынды
хырчылдада-хырчылдада бир дө ону фи-
кирләшди ки, ахы, нәчә олур, тәбиәтин
бу чүр күмүшү күнләри олур, бир тәрә-
фәдән дө дүңјадә Леда магбетләр
олур?

Сонра бирдән-бирә Сөмөјә чох истиди
ки, Фатма да бу күмүшү күнләри бөлөчө
јадында бөлөчө вә һеч вахт унутмасын
бу күнләри, бу күнләрин әтрини, ранки-
ни, тәкчәлијини. Фатма да бөлөчө һисс
еләсин бу күмүшү күнләри. һәм дө Фат-
манын күмүшү күнләри лап бол олсун
вә Фатманын күмүшү күнләринин нә һәс-
рәт чалары олсун, нә дө һәзинлији, тәкчә
елә севинчи олсун, лап зырың бир севин-
чи.

Әлбәттә, Фатма анасынн бу фикирлә-
риндән хәбәрсиз иди вә Сөмөјә елә кир-
рәндә көрдү ки, Фатма дајаныб бөдәнүн
ма күзкүнүн габагында өз пәнчәрәдән о
тәрәфдәки күмүшү күн һеч вәчиндә дө де-
јил, чүнкү үз-көзүнү басмыш сызанагла

рын һайындадыр; сызанаглары дырнагларынын арасына алыб сыхыр, сифетини ганадыр.

Фатма агламсына-агламсына, һәм дә һирсли-һирсли деди:

— Бу нәдир е, ај мама, көрүрсән бу пришикләри!.. Утандыгымыдан чамаатын ичине чыха билмирәм...

Сәмајә байырын күмүшү һавасындан сонра Фатманын сызанаг дәрдини бирдән-бирә үрәјинә сала билмәди вә күлүмсәјә-күлүмсәјә:

— Һеч нә олмаз, кечиб кедәчәк,— деди.— Әлиин вурма.

— Јаман да кечиб кедир. Дәј да артыр күндән-күнә.

— Бәс мәнә нијә һирсин тутур, мән еләмәмишәм ки... — Сәмајә јенә дә үрәјиндәки күмүшү күн севинчи илә күлүмсәјә-күлүмсәјә Фатмаја јакынлашды вә гызыны гучаглајыб һәлә гызынмамыш шахтады үзүнү онун үзүнә сүртәү.

— Адымы ки, сән гојмусан: Фатма. Һа-мы мәнә Фатма нәнә дејир! Бир јакшы ад гоја билмирдин мәнә?

Сәмајә лап сид-үрәкдән тәссүфф еләди ки, Фатма ләнчәрәнин о тәјиндаки күмүшү күнүн фәргинә вармыр.

— Кимин нә һагы вар сәнә елә десиң!—Сонра зарафат еләмәк истади.— Амма Фатма нәнә олмағына Фатма нәнә сән дә. Анамын адыны гојмушам да сәнә, нәнәнин адыны.

— Чох елә мәним ләзимым иди.—Фатма адындан чох сифәтиндәки сызанагларын әлиндән ачыглы-ачыглы јатаг отағына кечди.

Јакшы ки, Сәмајәнин ады бир о гәдәр гочафәнди дејилди вә һәркаһ ишди-шәјәт, Фатма өз гызына Сәмајә ады гојса, бир о гәдәр дә хочил олмаз. Сәмајә күлүмсәди вә палтосуну чыхардыб аракас-мәдәки асылгандан аса-аса деди:

— Тамашанын премјерасы декабрын доггузундадыр.

Фатма јатаг отагындан сорушду:

— Һансы тамашанын?

— «Түлкү вә Һачылејләк балалары»-нын. Декабрын доггузу да шәнбә күндүр. Билет көндәрәчәјәм Күнајын папасы илә мамасы да кәлсин. Чох тәсирли әсәрдир.

Фатма елә бил нәдәнә һүркүб тәләм-тәләсик аракасәјә кәлди:

— «Түлкү вә Һачылејләк балалары»-нын?

— Һә! Јакшы ки, шәнбәјә дүшдү. Күнајын мамасыкил дә бош олачак.

Фатма анасынын габагында дәјанды, амма бир сөз демәди вә башга бир иш тапмајыб палтарынын јакасыны дидишдирмәјә башлады.

Сәмајә деди:

— Палтарыны нијә дидишдирсән?

— Һеч... Онда билирсән, мама...—Фатма чәтинлик чәкди.— Онда билирсән, гој әввәлчә мән бир кәшфијат апарым, сонра...

Сәмајә гызынын гара, гәшәнк көзләринин дәринлијиндә бир һүркү, бир нараһатлыг, тәшвиш һисс етди вә бу, онун күмүшү күн севинчи илә долмуш үрәјинә лап киччик дә олса, хал салды.

Сәмајә деди:

— Нејнәк, кәшфијат апар. Мәним кәшфијатчы гызымсан да сән!..—Вә күлүмсәјә-күлүмсәјә Фатманын гара сачларыны гатышдырды.

3. Илк тамаша

О заманлар Фатма лап балача иди вә о заманлар һәр илк тамаша Фатма үчүн бајрам олуру, һәлә нечә күн әввәлдән һазырлашырды, кечә-күндүз фикри-зикри һәмнн тамашада олуру. Бу о заманлар иди ки, Фатма мөктәбдә,— һәјәтдә ушагларын јанында бир шеләнирди, кәл көрәсән: бах, о кечини ојнајан мәннм

Шөкил Рефәел Өсәдовулду.

анамды, Шөңкүлүмү, Шүңкүлүмү, Мөн-күлүмү жедиздирэн мөңмн анамды, чана-варын гарнын буңузлары илэ йртан мөңмн анамды. Бу о заманлар иди ки, бир дафа Сөмајө Довшаны ойнайрды во Түлкү калыб ону жемэк истајөндө (дад бу Түлкүлөрин элидаи!) Фатма елө агла-мышды ки, залда отуран бүтүн тамаша-чылар Довшанын аң-налесини унудуб Фатманын һөңкүртүлөрүнө күлүмшүдү во Сөмајө дә Түлкүнүн панчалари арасында фикирләшмишди ки, бөјөм һөңкүртүјө дө күлөрлөп?

Бу о заманлар иди ки, Фатма һөлө «кө-лирәм» авазина «көдиләм», «кедирәм» авазина «кедиләм» дејрди во бу о вахт-лар, о чаглар иди ки, Фатманын сызанаг дәрдиндөн эсәр-аламөт јох иди во һеч адамын ағлына да көлмөздө ки, бир вахт көлөчөк во бу тотуг гычыгаыз белө бир сызанаг гөмкилијинө мүбтөла олачар.

Сөмајө буну фикирләшди во күлүмсө-ди. Јахшы ки, режиссор бу күлүмсөмаји сезмади, јериндөн галхыб һөмишәки ки-ми, элинин-голунун һөрөкөтлөрилө дили-нин көмөјинө чатады:

— Сөмајө ханым, бир аз даһа артыг өһтирасла истајин, даһа артыг емоционал тәсира өһтијач вар!

Сөмајө:

— Јахшы,—деди во фикирләшди ки, ахы, јазыг һачылејлөк икинчи баласы-на да бундан артыг нечө өһтирасла иста-син адамын үрөји кәлир бөјөм? Ахы, Түлкү түлкүдү, адам адамды.

Јенө һардан кәлди бу ушаг фикирлә-ри?

Бу күн «Түлкү во һачылејлөк балала-рынын ахырынчы мәшиг кедирди, сабаһ, јәһни декабрын једдисиндә ичтиман ба-хыш иди, ики күндөн сонра да илк тама-ша.

Түлкү јенө дә мишари голтуғуна вуруб палыдын дилини көсдиришиди во бу да-фа һачылејлөјин икинчи баласыны иста-

јирди. һачылејлөк јазыг көзлөриндән јаш ахыда-ахыда јалварырды ки, Түлкү палыды көсмөсин. Залым Түлкү исө ин-сафа кәлирди:

— Мәнө нө вар! Мешө мәнө бабадан галыб! һансы агачы истасөм ону да кө-сөрәм. Ја баланы мәнө вер, ја да агачы көсөчәјөм, апарыб базарда сатачајөм, өзүмө тојуг алыб гәшәнкчә јејачәјөм.

— Сөмајө ханым! Ахы, сиз точрүбәли актјорсунуз! Сизә нечә дафа демәк олар ки, даһа артыг өһтирасла тәләб едим! Ахы, сиз Түлкүсүнүз! Гәддарсыныз! Јыр-тычысыныз! Көрүрсүнүз һачылејлөк не-чө үрөкдөн аглајыр?

Сөмајө фикирләшди ки, һачылејлөк чарәсиз даһа нејләјчөк, көрөк ағласын дө. Буну фикирләшди во бу дафа һачы-лејлөјин икинчи баласыны лап доғруду Түлкү гәддарлығы илэ истади.

— Бу пис олмады.—Режиссор дәрин-дөн һөфәс алды.

Артыг нечә мүддөт иди ки, гар јағмыр-ды во күчәләрдөки гар әријиб-чиркәләнб палчыга дөңмүшдү, ејванлардакы гары тәмизләмишдилөр, дамлардакы, агаглар-дакы гары һис, түстү гәралимтышы во һөмин күнүн ахшамы Сөмајө өз евләри-нин панчәрәси гаршысында дајаныб ба-јыра бахырды. Бир хейлар беләчә даја-ныб дамларда рәнккин итирмиш гара, күчәдөн троллејбус, автобус, машинлар кедичә тәкәрлоринин алтындан сычра-јан гарды палчыга тамаша етди во јенө дә көзлөрини шүшәдөн чөкмәјиб Фатма-дан сорашду:

— Сөн һеч тәзә гар јағанда, һәр тәрәф агаппаг оlanda, кечә вахты, шөһәрдә тәк-түк ишыг јананда чөлә чыхыб көзмөк ар-зуламысан?—Сөмајө бу сөзлери деди во өзү өз сөзлөриндән бир балача һүрдү, һүрдү ки, бирдән Фатманын көңүндө елә һөгтәјө тохунар ки, бу һөгтәдә онла-ры арасында парда олмалыды; көзлә-рини панчәрәдән чөкиб гызына бахды.

Фатма мизин архасында отуруб сабаһ-кы дәрслорини һазырлајырды во о дә көз-лөрини дәрсликдән чөкиб анасына бах-ды:

— Елә јаман да сапожким вар ки, гар-да көзмөк арзулајым!.

Сөмајө әввәлчә елә бил һеч нө баша дүшмади во сонра һандан-һана мәлүм олды ки, сөһбөт Фатманын узунбоғаз чөкмәләриндән кедир. Сөмајө үчүн орасы да мәлүм олды ки, тәбиәтдә гар севинчи илэ палчыг дилхорчулугу арасында чө-ми-чүмләтаны бирчә гарыш мәсафә вар.

— На олуб ки, сәнин узунбоғазларына? Су бурахыр?

— Су бурахмыр, амма ушаг сапожки-сидир онлар, һаһы моднысыны кејир, елә бир мәнәм ушаг чөкмәсиндә, ушаг палтосунда.

Сөмајө әввәлчә гызы илэ һөчөтләшмәк истади, амма сонра јенө күчәләрдә әри-јиб палчыга дөңмүш гара бахды во беш-рин күн бундан әввәлки тәзә гары тәзәдән хатырлады—әтрини дуду, рәнккин көр-дү во һис еләди ки, Фатма даһа бөјү-јүр әмәлли-башлы; Фатма бөјүјүр, өзү гочалыр; нијә гар палчыга дөңүр сон-ра?—өзү өзүнө деди ки, әчәб ахмаг суал-дыр бу!

— Сөнә елә бир узунбоғаз чөкмә ала-чам ки, һаһынын ағзы ачыла галсын.

— Һә? — Фатманын ејни ачылды во мизин алтындан ајагларына елә бахды ки, елә бил даһа кејмишди һөмин әһтигә узунбоғаз чөкмәлөри.

Сонра Сөмајө деди:

— Сабаһ билетлары кәтирчәчәм, ве-рәрсән Күнајкәли, мөним адмдан онла-ры да дөвәт еләрсән.

«Түлкү во һачылејлөк балалары» Фат-манын јадына дүшдү во гыз ачыг-ашкар бикефлади:

— Доғрудан, ики күн галмы дө доғру-зуна...

Сөмајө баша дүшдү ки, Фатма бүтүн бу мүддәт әрзиндә күнлери сәјирмиш.

Фатма сорашду:

— Ај мана, јенө Түлкү палтарында олачарсан?

— Һә, әлбәттә! Бир әһтигә Түлкү кеји-ми тикибләр ки, башдан ајага тамаша-дыр! Бир шөлә гујурғу вар ки, кәл көрә-сан! Бах, бу бойда!—Сөмајө голларыны ачыб Түлкүнүн шөлә гујурғуларынын јө-кәлијини көстәрди, сонра гызына бахды во сусду.

— Һә, әлбәттә! Бир әһтигә Түлкү кеји-ми тикибләр ки, башдан ајага тамаша-дыр! Бир шөлә гујурғу вар ки, кәл көрә-сан! Бах, бу бойда!—Сөмајө голларыны ачыб Түлкүнүн шөлә гујурғуларынын јө-кәлијини көстәрди, сонра гызына бахды во сусду.

Арајә сүкүт чөкдү во бу онларын ара-сына чөкмүш илк сүкүт иди:

— Нејирсән е, ај мана, нејирсән онла-ры дөвәт едиб?...—Анасына бахды во алава етди: — Һеч өмүрүндә театра кет-мирләр. Хошламырлар театры. Һеч бир дафа көрмөһишәм ки, театрдан сөһбөт еләсинәр...

Сөмајө элини үзүнө апарды, елә бил диши агрыјырды, сонра гызынын ахырын-чы сөзлоринин, јәһни Күнајкәлиди театрын гәдрини билмәдикләриндән шикәјәтинин мәһасыны баша дүшә-дүшә күлүмсөди:

— Нејнәк, хошламырлар, гој хошла-масынлар.

Фатманын чийиндән јүк көтүрүлдү:

— Һә дө!.

Вә Сөмајө дә севинди ки, гызы даһа нарабаталыгдан гуртарды, амма сонра белө мәлүм олмушду ки, бу севинч бир бала-ча вахтындан әввәл иһиш. Бу, сонра мәлүм олды, декабрын доғузунда, һөмин күн ки, сәһәр тәздән јенө гар јағмага башламышды во бүтүн шөһәр јенө агап-паг тәзә гара бүрүнүмшдү.

Сөмајө јадындан чыхармышды ки, бу онун нечәһни илк тамашасыдыр, амма һеч вахт онун илк тамаша күңүндә белә гар јағамышды. Һеч вахт онун илк та-гар

маша күнүндөки интизары белә гар се-
винчли олмамышды.

О, үрәјиндәки бу гар севинчли интизар-
ла театр кетди, режиссорун ахырынчы
көстаришләришә гулаг асды, мүзллифин
ахырынчы хәнишләрини ешитди, инзи-
батчыдан неча жүн бундан әввәл Фатма
ила Күнај үчүн кимарш вердији билет-
ләри алыб әвә гәјытды вә көрдү ки, Фат-
ма кејиниб-кечиниб ону көзләри, даһа
доғрусу, Фатма пәнчәрәнин агзында да-
жаныб байырдакы гара бахыр, ағаппаг,
күмүш гара.

Сәмајә деди:

— Көрүрсән дә, нә гарды!

Фатма деди:

— Һә, јаман әнтигәди, ај мәма!

Сәмајә севинди ки, Фатма гардан бе-
ләчә севинир, сонра билетләри гызына
узатды:

— Ала, сәнинлә Күнајын билетјиди ах-
шама.

Фатма билетләри алыб елә бил бүтүн
өмүрүндә биринчи дәфәјди билет көрүр-
мүш кими о тәрәф-бу тәрәфинә бахды вә
деди:

— Билирсән, мәма, Күнај... Күнај бу
күн киноја кетмәк истәјир е...

Сәмајә баша дүшдү ки, бу саат, јәни
бу гарлы гыш ахшамы гызы илә, көзәл-
көјчәк Фатмасы илә үзбәүз дајандыгы бу
дәгигә ән биринчи мәсәлә өзүнү элә ал-
магдыр. Бир дәфә һансы тамашадаса ајы
баласын ојнајырды вә бу ајы баласы
иш чәтинә дүшән кими өзү-өзүнә дәјир-
ди: «—Өзүнү элә ал, ајы баласы! Өзүнү
элә ал, ајы баласы!».

— Нолар, гој кетсин киноја... Сән дә
истәјирсән онулла бирликдә кет...

— Доғрудан?—Фатма билмәди севин-
дијиндән нә еласин. — Доғрудан?—Сон-
ра атылыб—ушаг ки, ушаг!—анасынын
о үзүндән, бу үзүндән өлдү, тез-те-
ләсик аражәсмәдән палтосуну көтүрүб
бәдәнума күзүнүн габагында кејинә-
кејинә деди:—Сабаһ мән өзүм тәкчә ка-

либ бахачағам. Билирәм дә, әнтигә оја-
јачағсан јенә. Газетдә јазыб сәни тәр-
фи-ләјчәкләр...

Фатма бу сөзләри деди вә бирдән-бирә
јенә нә исә хатырлајыб никаранчылыг-
ла Сәмајәјә тәрәф чөндү:

— Газетдә шәкил-вәрәчәкләр, маириш

Сәмајә күлүмсәди:

— Нә билди?

Фатма дөјинди:

— Билмирәм газетләрдә нијә сәнин өз
шәклини вермирләр, елә бу чүр, өз па-
тарында. Елә бу чүр шәклини версинләр
дә...

— Јахшы, гојмәрәм Түлкү палтарында
шәклими чәксинләр. — Сәмајә гызыны
ахырынчы никаранчылыгдан да гуртар-
ды—һеч ким билмәјчәкди ки, Фатманын
анасы Түлкүнү ојнајыр; бундан сонра
Довшан да беләчә олачағды, Кечн дә,
Чейран да.

— Доғрудан гојмајачағсан? — Фатма
јенә дә атылыб анасынын о үз, бу үзүн-
дән өлдү—лап севинчәк олмушду, сонра
дә шәстлә деди: — Кимин белә мамасы
вар е?!—Өзү дә өзүнә чаваб верди:—Һеч
кимин!

Һәмин гарлы гыш күнүнүн кечәси та-
маша лап јахшы кечди.

Мешәјә гоча вә хейрихаһ бир Гарга
учуб кәлимиши вә артыг о, јарамаз Түл-
күнүн кәләкбазлыгыны һачылејләјә ба-
ша салмышды, баша салмышды ки, Түл-
кү бу бојда палыдын көвдәсини кәсә бил-
мәз. Түлкү һачылејләјин үчүнчү баласы-
ны истәмәјә кәләндә Гарга илә һачылеј-
ләк ону елә говдулар вә Түлкү шәлә
гујругуну јелләдә-јелләдә мешәдән елә
гачды ки, тамашачылар—ушаглар вә
ушагларла кәлән әмиләр, халалар — әл
чалмаға башладылар, залда һај-күј го-
ду, һамы күлүшдү, режиссорла мүзллиф
дә хейли фејзијаб олдулар.

Сонра пәрдә тәзәдән ачылды вә Түлкү
дә, һачылејләк дә, балалары да, гоча
гарга да сәниннин гаршысына чыхдылар.

Сәмајә Түлкүнүн шәлә гујругуну јел-
ләдә-јелләдә тамашачыларла баш әјирди.

Сәмајә билрди ки, бу саат байрада
јенә дә гушбашы гар јатыр, бу гарын
јини дүјдү, рәнкини көрдү вә бирдән-
бирә она елә кәлди ки, Фатма да Күнај-
ла бирликдә, Күнајын анасы, атасыла
бирликдә бу залда әјләшиб вә о да, Түл-
күнү јох, һертруданы ојнајыб.

Сәмајә зала бахды вә бу дәфә Фатма-
килә баш әјди.

Тамашачыларын кефи көк иди—Түл-
күнүн кәләји ачылмышды.

Амма Сәмајәнин үрәјинә һараданса
бир Түлкү агрысы гонмушду, елә бил ин-
дичә Түлкүнү јох, һачылејләји ојнамыш-
ды.

Сәмајәнин үрәјинә бир Түлкү агры-
сы гонмушду, амма һаһаг, лап һаһаг,
чүнкү сәфалы мешә јенә һәмин сәфалы
мешә иди—дағын дөшүндә вә јенә дә һа-

чылејләкләр бурада јува салырды, бала
чыхарыраы.

Һачылејләкләр ичәрәсиндә јенә бир
Һачылејләк вар иди вә бу дәфә Түлкү
мишары чийинә алыб онун јува гурдуғу,
бала чыхардыгы ағачын дибини кәсир-
миши—үрәјинә бала эти дүшүмшдү.

Ај једин һа, Түлкү ләлә!..

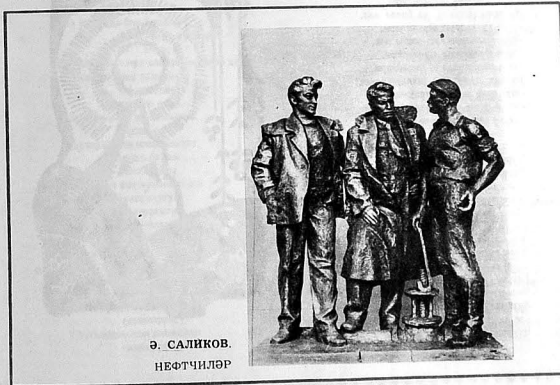
Һачылејләк гоча Гарга илә аз галды-
лар Түлкүнүн көзүн чыхарсынлар.

Горхаг Түлкү елә гачыб мешәдән итди
ки, бир дә һеч вахт кәләк кәлә билмәјә-
чәкди Һачылејләкләр.

Һачылејләкләр даһа танымышды Түл-
күнү — һәм кәләкбазлыгыны, һәм дә гор-
хаглыгыны, түлкүлүјүнү.

Јенә һәмин сәфалы мешә иди вә һачы-
лејләк балалары бөјүјүрдү, ганад чалыр-
ды, учурду, дәннәләр кечирди, өлкәләр
кәзирди, мешәләр көрүрдү, јува гурурду,
өзләри бала чыхарырды, бала бөјүдүр-
дү...

1973, апрел.

Ә. САЛИКОВ.
НЕФТИЧЛӨР